

метрополії, Сайгон і Ханой були кінцевими пунктами національного територіального відновлення. Складність полягала в тому, що у В'єтнамі існував тубільний рух звільнення, який лише посилювався після перемоги азійської Японії над європейцями 1940 року. Після повернення колоніальної адміністрації на півострів французи висадилися в Демократичній Республіці В'єтнам. Хоча Хо Ши Мін проголосив її під егідою Японії, навіть після поразки японців нова держава мала широку підтримку населення.

Французи не були готові до таких змін. Навіть офіційно визнавши незалежність держав в Індокитаї, європейці намагалися утримати їх під своїм контролем. Туніський діяч Габіб Бурґіба зазначав:

Коли французи говорять про протекторат, мають на увазі безпосереднє правління; коли говорять про автономію, мають на увазі протекторат; і коли говорять про незалежність, мають на увазі автономію.

Задля збереження володінь в Індокитаї Париж удався до сили. 1947 року війська Франції розпочали операцію «Леа», що мала на меті взяти під контроль смугу високогірних тропічних лісів, котру керівництво В'єтнаму використовувало як природне укріплення. 12 000 солдатів, зокрема тисяча парашутистів, прорвалися вглиб периметру й мало не взяли в полон самого Хо Ши Міна. Генерал Салян упевнено доповів начальству, що «націоналістичного укріплення більше не існує». Французьке керівництво було переконане, що їхні війська значно переважають в'єтнамських супротивників, адже станом на 1949 рік французькі гарнізони в Індокитаї зазнавали партизанських нападів

не частіше, ніж військові частини на теренах самої Франції. Бої тривали тільки в джунглях, проте французи контролювали найродючіші сільськогосподарські угіддя та великі міста. Здавалося, перемога була в їхніх руках.

Показово, що політичне керівництво Франції заперечувало припущення про те, що в Індокитаї триває війна. Зокрема, Жак Барду, член парламенту й дідусь майбутнього президента Франції Валері Жискара д'Естена, тобто типовий політичний інсайдер, заявляв: «Це не війна і не експедиція, а поліцейська операція». Суспільна думка поділяла таке зневажливе трактування.

Щоправда, боротьба тривала. Станом на 1950 рік в'єтнамцям щедро постачали зброю нові комуністичні правителі Китаю. Відтак в'єтнамські війська завдали декілька помітних поразок і взяли під контроль території в північних регіонах. У відповідь французький воєначальник генерал Жан де Лятр де Тасинь укріпив «надійну вогневу базу» і спровокував в'єтнамців на напад, сподіваючись у такий спосіб подолати загрозу, що зростала. Об'єднавши мобільні групи й авіацію, він завдав ворогові колосальних втрат. Відтоді французи вважали, що винайшли найкращу тактику для досягнення перемоги у війні. Так народилася легенда про парашутистів.

Згодом де Лятр де Тасинь помер від раку, а французьким кредом стало твердження, що авіація в поєднанні з парашутистами — це магічна формула перемоги. Успішна битва французів при Нашані (1952), коли за допомогою десантної операції вдалося виманити значне в'єтнамське угруповання і знищити його фланго-

вим артилерійським вогнем, лише зміцнила це переконання.

Відповідь в'єтнамців була підступна: вони спонукали французів створювати нові укріплені пункти, тим самим спровокувавши розпорошення сил. Увінчував цю стратегію фланговий рух сил, скупчених у північному В'єтнамі, через Лаос. Щоб унеможливити його, новий командувач генерал Анрі Навар створив опорний пункт у Дьєнб'єнфу. Щоб зрозуміти логіку його рішень, варто зосередитися на його особистості. По-перше, Навар був чудовим кадровим офіцером і розвідником, який, утім, не мав досвіду ведення бойових дій в Азії. По-друге, Навар був настільки розумний, що колеги прозвали його «електронним комп'ютером». Проте, надміру впевнений у власних здібностях до планування, він часто ігнорувал а альтернативні думки. Нарешті, як вихованець розвідки, Навар плекав звичку до конспірації. Усе вкупі це обернулося катастрофою.

Навар, надто захопившись секретністю, повідомив деталі операції при Дьєнб'єнфу лише командирам батальйонів. Рядовим парашутистам просто наказали взяти теплий одяг для високогірної операції. Після облаштування аеродрому в Дьєнб'єнфу вважалося, що він буде неприступним. Як генерал де Кастрис засвідчив спеціальній слідчій комісії із розслідування «катастрофи при Дьєнб'єнфу»,

Загальне переконання полягало в тому, ніби Дьєнб'єнфу був настільки потужний, що в'єтнамці усвідомлюватимуть це і не наважаться розпочати загальний штурм <...> На думку керівництва, не було можливості для масштабних і тривалих військових дій.

Тоні Джадт
НЕЩАСНА ЗЕМЛЯ

Переклав із англійської Павло Грицак
Львів: Човен, 2022

Уперше опублікована 2010 року книжка «Нещасна земля» Тоні Джадта пропонує свідомий захист соціальної демократії як державної політики з огляду на її перспективність і актуальність для сучасних та майбутніх суспільств, водночас окреслюючи конкретний історичний контекст, у якому вона постала. Цей текст заохочує дис-

кусію про те, як створюють політичні ідеї і втілюють їх у життя.

Автор розпочинає виклад зі спостережень про те, що матеріалістичні й еґоїстичні чинники нині заступили моральну мету в західних суспільствах, хоча такі чинники зовсім не є невилучним складником людяності. Він засуджує зневагу до колективних інтересів на користь індивідів. У занепокоєнні етичною якістю, справедливістю, слухністю судових рішень і законів насправді криється сенс політики, яка уможливує створення кращого суспільства. Критика одержимості багатством і культу приватизації та приватного сектору, а також вільного ринку знайде відгук серед українських читачів, але він не завжди буде позитивний. Українцям, можливо, не хочеться безмежних багатств, але загалом економічне зростання є їхньою омріяною метою. А про суб'єктність і автономність, а водночас про здоровий еґоїзм, їм (нам) можна і слід нагадувати.

Роздуми про соціальну демократію проходять крізь призму виразно занепадницького бачення сучасності. Джадтова книжка розпочинається словами про те, що «далі так жити не можна», а ближче до її кінця подано прикмети «занепаду громадського життя». Авторкові критичні спостереження про атомізацію суспільства, соціальну упослідженість дедалі більшої кількості людей, руйнування суспільних інститутів і громадського сектору

змушують замислитися і про українські проблеми. Якщо автора жахає стан американських доріг, що він сказав би про українські (навіть до війни)? Якщо він пропонує нищівну критику приватної медицини в Америці, що він написав би про українську державну медицину?

Відчайдушно захищаючи роль держави у громадському житті, Джадт вказує на переваги держави добробуту, необхідність сплачувати податки, небезпечні наслідки економічної нерівності. Він переконує, що державна політика соціальної демократії допомагає створювати справедливе суспільство, турбуватися про добробут кожного, згладжувати негативні аспекти вільного ринку. На жаль, політичні рухи, які діють поза рамками національної держави, не знаходять розуміння в книжці. Загалом, як це нерідко трапляється і в повсякденних розмовах, у праці почасти ототожнено політику, державу і суспільство.

Критику економічної нерівності у студії підкріплено переконливими аргументами на користь прогресивного оподаткування, державного регулювання ринкових відносин і відкритості суспільства. У фільмі «Трикутник смутку», який 2022 року здобув Золоту пальмову гілку, давню дискусію про рівність обіграно як фарс, але в «Нещасній землі» Джадт віддає їй належне й повертає в суспільний дискурс, підкреслюючи важливість створення но-

У цій заяві простежується *зневага до гадано слабшого супротивника*, що стало першим складником майбутньої поразки. Французи самовпевнено вважали, ніби жоден в'єтнамський воєначальник не має тактичних знань, необхідних для того, щоб сформувавши польову армію та виконати маневри, достатньо потужні для нападу на військово-повітряну базу.

Це недооцінювання мало дві причини. По-перше, впродовж усієї війни французи завжди панували в небі. По-друге, для облоги Дьєнб'єнфу в'єтнамцям доводилось би поповнювати військові резерви за понад вісімсот кілометрів. Разом ці два чинники начебто гарантували французькій операції тактичний успіх. Насправді ж десятитисячний французький гарнізон, який підтримували за допомогою повітряного мосту завдовжки майже двісті кілометрів, був приречений через обмеженість можливості авіації та в'єтнамську здатність транспортувати облогу артилерію. Отож *логістичні прорахунки* стали другим чинником, що прирік французів на провал.

Теоретично французькі транспортні літаки мали вдосталь можливостей для постачання парашутистів. Проте значна частина авіаційного парку постраждала від в'єтнамських ПЗРК і несприятливих погодних умов. Окрім того, альтернативний спосіб підтримки гарнізону Дьєнб'єнфу сухоходом був неможливий, оскільки французькі наземні підрозділи могли пересуватися лише дорогами, де ставали жертвами засідок. Повітряні сили також не змогли виявити перевезення в'єтнамської облогової артилерії, не кажучи вже про те, щоб стримати його.

Ціною гібриса генерала Навара стало те, що одинадцять тисяч вояків потра-

пили в полон, французькі воєнні зусилля фактично було паралізовано, а оборонний периметр у районі Дельти розвалився. Врешті-решт, під тиском поразки прем'єр-міністр П'єр Мендес-Франс виступив із проханням припинити вогонь на будь-яких умовах.

* * *

Невдача французів урешті призвела до того, що чобіт американського солдата ступив на в'єтнамську землю. Втім, немає сенсу переповідати про гібрис Ліндона Джонсона та його наслідки. Краще зосередьмося на питанні, як політичний клас США подолав в'єтнамський синдром. Тож розгляньмо, як американські можновладці стали надміру самовпевненими, занурюючись дедалі глибше у Великий Близький Схід, щоб 2022 року доволі покvapно покинути його.

Близький Схід став наріжним каменем американського гібриса, позаяк американська впевненість у собі, колись зруйнована у В'єтнамі, знову почала відновлюватися після Першої війни у Перській затоці. Однак політичні наслідки нової американської впевненості навряд чи обмежуються тільки цим регіоном. Адже американські політики перестали боятися втручатись у справи інших країн і поступово почали втілювати амбітні державотворчі проекти по всьому світу.

Почнімо з того, що під час Боснійської кризи в американського політичного класу з'явилася *відраза до мультилатералізму*. На це, визнаймо, були вагомі причини: європейські партнери намагалися впоратися з лихом і діяли через ООН, що мало катастрофічні наслідки. Однак коли США втрутилися і, замість ве-

сти перемовини із сербами, зупинили геноцид, який ті чинили, народилася нова віра — в особливу праведну силу. Ідея отримала продовження в Косові. Президент Клінтон запропонував сербам вибір: або залишити Косово, або відчутти силу американського бомбардування. Остаточ-но диктатор отримав і одне, і друге: розгром та ганьбу. Щоправда, шляхетна справа приховала одну важливу деталь: США фактично втрутилися у внутрішні справи Сербії, змусивши Белград залишити власну територію.

Далі під час перших афганської та іракської кампаній американські політики повірили в те, що міць країни, яка інвестувала у власну армію більше, ніж наступні десять країн разом узятих, не здолати. Безумовно, з військової перспективи досягнення в Афганістані були приголомшливими. Америка, відома своїм флотом, здобула перемогу над країною, котра не мала виходу до моря і вважалася цвинтарем імперій загалом та смертельно поранила СРСР зокрема. Для виконання місії «дядечко Сем» залучив лише 316 спецпризначенців і 110 агентів ЦРУ з ноутбуками! Згодом в Іраку США розгромили Садама та його численну армію.

Ба більше, хоча сам диктатор жартував, що «США покладаються на військово-повітряні сили, які ніколи в історії війн не були вирішальним чинником у битвах», американська авіація довела протилежне. Бомби з лазерним наведенням були надзвичайно точні й ефективні. Вони вщент розбили іракські війська. Кінцевим результатом успішних косовської, афганської та іракської воєн стала *надмірна віра у «розумну» зброю та повітряні сили*.

вих наративів. Важко не погодитися з Джадтовими думками про роль мови у політичному процесі. Ідея рівності й мова, якої вона вимагає, надзвичайно актуальні в українському контексті.

Примат економічної користи руйнує суспільство, коли втручається в певні сфери його життєдіяльності. Тут на думку спадають українські реформатори державних установ, які звільняють більшу частину працівників у прагненні прибутку, тим самим руйнуючи інституційну спільноту. Водночас сучасні державні установи потребують політичних змін, і для України це стане величезним викликом після перемоги у війні.

Іншою важливою тезою є необхідність суспільної дискусії, обговорення спільних завдань і політична боротьба за них. На прикладах із минулого автор показує, що політика має просторовий, часовий і суспільний виміри. Спільність простору створює умови для політичних дій, а минуле і майбутнє є тими чинниками, які необхідно враховувати при ухваленні політичних рішень. Політику створюють конкретні особистості й групи людей, які в діялозі розробляють бачення майбутнього. Джадт застерігає проти фаталізму та байдужості щодо майбутнього, на яке ми маємо вплив навіть тоді, коли не можемо його достеменно передбачити.

Утім, головний фокус праці — збереження попередніх досягнень соціальної демократії. Джадто-

ве бачення лівиці як поміркованого, консервативного політичного руху здається парадоксальним, коли він запевняє, що сучасна соціальна демократія має спиратися на страх, ностальгію та почуття втрати (проникливе, хоч і суперечливе, визнання того, що емоції посідають чільне місце у політичному процесі). Закликаючи до створення спільної політичної мети, автор мимоволі оприявнює, чому її так важко (або навіть неможливо) сформулювати. Адже надзвичайно складно поєднати сучасну ідею соціальної справедливості з ностальгією за втраченим минулим.

Займенник «ми» у книжці використано часто, і він відіграє важливу роль, хоча питання про те, ким є «ми», можна вважати відкритим. По-перше, авторове «ми» — це історичний і просторовий контекст його тверджень. По-друге, цей займенник створює спільноту читачів-одномудців, до яких українці тепер мають можливість долучитися. У передмові до українського видання Юрій Опока вказує на належність України до Заходу («наш західний світ»). Але, оскільки ми (українці) не є членами уявної Джадтової західної спільноти, усе це не зовсім про нас. Автор говорить про західні суспільства з перспективи їхнього представника і зосереджується на державній політиці, тому й сліпі плями в його розвідці можна помітити, лише якщо вийти за рамки світогляду заможного

інтелектуала західного світу. Як наслідок, постколоніальні процеси, політика ідентичності, ба навіть фемінізм залишаються на маргінесі роздумів про майбутні суспільно-політичні зміни. Саме це наголошує Та-Нагасі Коутс у передмові до англomовного перевидання книжки 2021 року.

Попри заперечення життєздатності соціалізму та радикальних лівих ідей, Джадт повертається до них знову й знову, бо саме на суміжному із цими ідеями та рухами полі діє і соціальна демократія. Вдумливих текстів про неї бракує в українському інтелектуальному просторі, тому «Нещасну землю» опублікували дуже вчасно, а чудовий переклад Павла Грицака і провокативні передмови Юрія Опоки й Та-Нагасі Коутса сприятимуть тому, щоб текст дав поштовх для плідних дискусій. Після його прочитання можна краще зрозуміти ідейні витoki книжки «Про тиранію» Джадтового учня Тимоті Снайдера. У майбутньому було би добре перекласти українською книжку «Це життя. Світська віра і духовна свобода» (2019) іншого єйського професора, Мартина Геглунда. Якщо Джадт оперує терміном «соціальна демократія» в його історичному та культурному сенсах, тобто обмежується «політикою можливого», то Геглунд розробляє сучасніший погляд на демократичний соціалізм.

Павло Шопін